

ПРИНЦИП ВСЕБІЧНОГО, ПОВНОГО ТА ОБ'ЄКТИВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОБСТАВИН КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

Є.Г. КОВАЛЕНКО, М.М. ГОНЧАР

Згідно зі ст. 22 КПК України суд, прокурор, слідчий та особа, яка проводить дізнання, зобов'язані прийняти всі передбачені законом заходи для всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин кримінальної справи, виявити обставини як викривальні, так і виправдувальні щодо обвинуваченого, а також пом'якшуючі та обтяжуючі його відповідальність.

Суд, прокурор, слідчий та особа, яка провадить дізнання, не мають права перекладати обов'язки доказування на обвинуваченого. Забороняється домагатися показань від обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних дій.

Строге виконання органами дізнання, попереднього слідства, прокурором і судом вимог ст. 22 КПК України є важливою передумовою для встановлення по кожній справі об'єктивної істини, виконання загальних завдань кримінального судочинства: швидкого і повного розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто здійснив злочин, був справедливо покараний і жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений (ст. 2 КПК України).

Для виконання цих вимог закону і необхідно слідчому та суду строго додержуватися принципу всебічного, повного та об'єктивного дослідження справи, який передбачає встановлення всіх обставин, які підлягають дослідженню при розслідуванні кримінальної справи; обставин, які характеризують подію злочину, винність обвинуваченого, коло співучасників, мотив та ціль злочинної діяльності; межі дослідження особи обвинуваченого; обставин, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинуваченого; обсягу заподіяної злочином шкоди та дослідження і встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину.

Коваленко Євген Георгійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Української академії внутрішніх справ, полковник міліції;

Гончар Михайло Миколайович – старший викладач кафедри кримінального процесу, підполковник міліції.

Всебічність, повнота і об'єктивність дослідження обставин справи є основним напрямком, вихідним моментом першочергових гарантій встановлення істини при проведенні попереднього слідства, необхідним фактором, що забезпечує досягнення мети розслідування. Навіть незначне відхилення від цього принципу тягне за собою неможливість встановлення об'єктивної істини, як наслідок — унеможливорюється здійснення передбачених законом завдань кримінального судочинства. Тому очевидно, що при розслідуванні кримінальної справи слідчий повинен будувати всю свою діяльність по збиранню та дослідженню доказів виходячи з указаної вимоги закону¹.

Поняття всебічності, повноти та об'єктивності дослідження тісно пов'язані між собою. Всебічне дослідження обставин кримінальної справи неможливе без його повноти та об'єктивності і навпаки.

*Н*ід всебічністю дослідження розуміється з'ясування всіх обставин по справі, як викривальних, так і виправдувальних, а також пом'якшуючих та обтяжуючих відповідальність обвинуваченого. Крім цього, кримінальна справа вважається всебічно розслідуваною тоді, коли дослідження проведене як загальне, так і за окремими версіями.

Як слідчий, так і суд повинні піддавати дослідженню всі об'єктивно можливі слідчі версії, які виникають у процесі попереднього і судового слідства, а не тільки ті, що підтверджують одержані достовірні дані. Якщо всі об'єктивно можливі версії, висунені слідчим або судом по кримінальній справі, не досліджені (не перевірені), розслідування не може вважатися закінченим.

Як показує практика, односторонність дослідження обставин вчиненого злочину тягне за собою повернення кримінальної справи на додаткове розслідування або відміну винесеного по такій справі вироку. Тому справа може бути визнана повністю розслідуваною і направлена до суду тільки в тому випадку, якщо в підсумку всієї проведеної слідчим роботи, перевірки всіх можливих версій залишиться тільки та, яка з точки зору органу розслідування перестала бути версією, переросла в достовірний висновок. Однак з точки зору суду цей висновок є версією обвинувачення, яка потребує перевірки в умовах судового розгляду. Ця версія буде вихідною при розгляді справи в суді, вона є основою для проведення судового слідства. У цих випадках суд не може бути зв'язаний тільки з версією звинувачення, він, як орган правосуддя, повинен обов'язково розслідувати і протилежну версію, тобто припущення про невинність підсудної особи. Суд може вийти за межі доказів, зібраних

на попередньому слідстві, вимагати і розглядати нові докази, що означає: суд має право висувати такі версії, які не перевірялися на попередньому слідстві. При поверненні судом справи на додаткове розслідування всі його версії підлягають обов'язковій перевірці².

Розглядаючи питання про співвідношення судової і слідчої версії, Л.Є.Ароцкер правильно відмітив: "Поклавши в основу додаткового розслідування версію суду, органи попереднього слідства і дізнання можуть збирати докази, які підтверджують або спростовують. У першому випадку суд, прийнявши справу до свого провадження, буде виходити з цієї ж версії, яка була ним висунута... У протилежному випадку, якщо судова версія не підтверджується, а для висунення інших обгрунтованих версій немає підстави, суд може висунути як судову версію звинувачення, у правдивості якої раніше він мав сумніви"³.

Дуже важливо, щоб у процесі перевірки версії слідчий і суд критично підходили до отриманої ними інформації, яка підтверджує або заперечує ту чи іншу версію. Зовсім неприпустиме "притягування" тих чи інших даних до версії, яка, на думку слідчого чи суду, є найбільш правдоподібною. Така однобокість попереднього чи судового слідства є причиною серйозних слідчих та судових помилок, а інколи може призвести до притягнення до відповідальності невинної особи і навпаки – безкарності щодо винного у вчиненні злочину.

Найбільш поширеними причинами, в силу яких має місце односторонність розслідування або судового розгляду, є недоліки планування попереднього або судового слідства при висуненні та перевірці версій, а також перебільшення доказового значення визнання обвинуваченим або підсудним своєї вини. Визнання обвинуваченим або підсудним своєї вини ще не дає підстав стверджувати, що він здійснив той чи інший інкримінований йому злочин. Таке визнання має бути уважно перевірено.

Повнота дослідження закріплюється виясненням усіх обставин, які підлягають встановленню по кримінальній справі, усіх фактів злочинної діяльності обвинуваченого, а також залученням до справи такої кількості доказів, яка дозволить виконати це завдання. Повнота дослідження характеризує обсяг та межі доказування, вимагає дослідження і використання такої кількості доказів, яка достатня для прийняття законного і обгрунтованого рішення.

Отже, межа відмінності між всебічністю і повнотою бачиться в якісно-кількісній характеристиці дослідження, а не в тому, що поняття всебічності охоплює тільки вияснення обставин, які підлягають доказуванню, а поняття повноти – дослідження доказів, необхідних і достатніх для

встановлення цих обставин⁴. Тому всебічно повинні бути досліджені як обставини, так і докази.

З доказуванням тісно пов'язані інші поняття, які також виступають інструментом оцінки всебічності, повноти, об'єктивності дослідження обставин кримінальної справи. Мова йде про такі межі, які забезпечують повне та правдиве встановлення всіх обставин, що можуть мати значення для справи. Отже, межі доказування — це необхідна і достатня сукупність доказів, яка зібрана по справі і забезпечує правильне її розв'язання шляхом встановлення відшукуваного комплексу обставин, який підлягає доказуванню. Поняття предмета меж доказування взаємно зв'язані та взаємно залежні: перше виражає ціль, друге — засіб її досягнення⁵.

Поняття меж доказування, з одного боку, включає вимоги забезпечення необхідної та достатньої повноти пізнання важливих явищ та їх зв'язків, з другого — виражає вимогу щодо надійності результатів пізнання. Інакше кажучи, межі доказування передбачають ухвалу по конкретній справі таким чином, щоб зібрана сукупність доказів з якісного боку забезпечувала встановлення кожного елемента предмета доказування, а з кількісного — гарантувала достовірність встановлення цих обставин для адресата доказування і всіх осіб, до яких звернені виховні та попереджувальні дії судочинства. Таким чином вирішується загальна для теорії інформації задача створення надійних систем з використанням відносно надійних елементів перетворення можливих знань у достовірні. Мова йде як про докази, змістом яких є фактичні дані про елементи предмета доказування, так і про проміжні та інші допоміжні факти⁶.

Межі доказування залежать перш за все від предмета доказування. Тому на цій основі вирішуються всі фактичні дані, які відносяться до справи та повинні бути зібрані, перевірені, оцінені. Ось чому всі процесуальні дії повинні бути проведені.

Об'єктивність як категорія, яка правильно відображає реальну дії сність, ухвалює такий підхід до досліджування, який однаково враховує всі обставини, що говорять як "за", так і "проти" обвинувачуваного. Це веде до формування правдивих висновків по справі.

Об'єктивність — правова та моральна вимога, що пред'являється до кримінально-процесуального доказування і є безпристрасною, неупередженою та сумлінною у ставленні органів держави до фактичного матеріалу і такою, що виключає з їх боку суб'єктивізм, який веде до обвинувального або виправдувального нахилу.

Посадові особи, на які покладені обов'язки здійснювати процес доказування, не повинні викликати ніяких сумнівів щодо їх пристрасності до кінцевого результату справи. Слідчий, прокурор, суддя та інші учасники кримінального процесу, якщо вони особисто або їх родичі, безпосередньо або побічно, заінтересовані в результаті справи, не можуть брати участь у розслідуванні або розгляді кримінальної справи і підлягають відводу (ст. 54, 56, 58, 60, 61 КПК України).

Об'єктивність сприяє достовірності знання як необхідній умові перетворення його у факт, у той час як необ'єктивність, упереджене ставлення до обвинувачуваного або інших учасників процесу, сприяють прийняттю необґрунтованих рішень, які не відображають дійсного стану речей.

Принцип всебічності, повноти та об'єктивності, як один з основних у системі загальних і спеціальних принципів кримінального процесу, може мати різний ступінь втілення при дослідженні фактичних даних, обставин та доказів залежно від того, чи визнані вони законом як обов'язкові по кримінальній справі, чи такими не є.

До обставин, які підлягають обов'язковому встановленню по кримінальній справі, відносяться такі, що входять у предмет доказування (ст. 64 КПК України):

а) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину);

б) винність обвинувачуваного у вчиненні злочину та мотиви злочину;

в) обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинувачуваного, а також інші обставини, що характеризують його особистість;

г) характер та розмір шкоди, заподіяної злочином, а також розмір витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння.

Дослідженню та доказуванню по кримінальній справі підлягають факти, що складають перш за все, обставини, які відповідають описаним у законі в якості елементів складу злочину ознакам. Однобічне та неповне дослідження будь-якої з перерахованих у ст. 64 КПК України обставин злочину свідчить про невстановлення істини по справі і тягне за собою направлення її на додаткове розслідування або відміну вищестоящим судом винесеного вироку.

Дослідженню підлягають всі обставини, як у позитивному, так і в негативному відображенні: наявність – відсутність події злочину; винність – невинність обвинувачуваного. Тому не можна інтерпретувати ст. 64 КПК України в тому смислі, що в рамках предмета доказування виясненню підлягають тільки винність обвинувачуваного, а його невинність не

доказується, а презумпується, встановлюється від протилежного, у формі так званого аналогічного доказування⁷.

Доказування однієї лише винності обвинувачуваного та презумпування його невинності внесло б у дослідження елементи однобічності та неповноти. Проти цього і спрямоване правило про тлумачення сумнівів які, як справедливо зауважив В.М.Савицький, "служать додатковим стимулом для органу обвинувачення та суду в їх цілеспрямованості максимально повно і точно в'яснити всі обставини справи, усунути будь-які можливі сумніви в правильності висновків, до яких вони прийшли"⁸, тобто однаково досліджувати викривальні та оправдувальні обставини обвинувачуваного обставини.

Крім обставин, які відносяться до предмета доказування, всебічному, повному та об'єктивному дослідженню підлягають й інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи (ст. 65 та ін. КПК України). Про них у законі вказано в загальному вигляді, тому що всі юридично значущі обставини передбачити неможливо. Тому, досліджуючи справу під кутом зору ст. 22 КПК України, необхідно кожний раз зважувати питому вагу та значення даних обставин, урахувавши їх зв'язок з іншими обставинами, у першу чергу з тими, які складають предмет доказування, брати до уваги те, в якій мірі вони можуть впливати на загальний висновок і до яких наслідків може привести нерозслідуваність цих обставин.

Важливо при цьому враховувати, що судово-слідча практика систематизувала цілий ряд таких допоміжних обставин, виявлення яких, як правило, впливає на обґрунтованість кінцевих висновків по справі. Сюди відносять дані про особу потерпілого, його взаємовідносини із обвинувачуваним, особливо у справах про вбивства; обставини, які вказують на схожість способів вчинення злочинів, що дозволяє припустити їх здійснення однією особою; відомості, які свідчать про те, що обвинувачуваний схиляв свідків до дачі неправдивих показань, роз'ясняв родичам, як потрібно пояснити ті чи інші обставини, і т.ін. Недослідженість цих обставин викликає ті ж самі наслідки, що й недослідженість обставин, які входять у предмет доказування⁹.

Тому не можна погодитися з вищезгаданою думкою про те, що на правильність вирішення справи впливає тільки встановлення обставин, що утворюють предмет доказування¹⁰.

Достовірність встановлення обставин досягається за умови притягнення до справи необхідної сукупності доказів і їх всебічної та об'єктивної перевірки й оцінки. Невиправдане звуження обсягу доказів обмежує обсяг доказування, призводить до недослідженості вказаних обставин.

Усі докази, які сприяють виявленню значущих по справі обставин, повинні бути особливо ретельно досліджені, перевірені й оцінені.

Які саме докази повинні бути досліджені, залежить від змісту тієї інформації, яку вони несуть, та її значення для справи. З цієї причини закон не визначає істотності того чи іншого доказу, не ставить відносність доказів у залежність від їх видів, надаючи суду, прокурору, слідчому можливість самим вирішувати ці питання, виходячи з того, яке значення вони мають для встановлення обставин, що підлягають доказуванню¹¹, до яких наслідків може привести відмова від їх дослідження.

Для слідчої та судової практики дуже важливим є також питання, що стосується процесуальних наслідків невиконання вимог закону про необхідність встановлення по кримінальній справі причин і умов, які сприяють здійсненню злочинів. Ці причини та умови створюють самостійну групу обставин, які підлягають доказуванню по кримінальній справі. І хоча щодо них немає прямої вказівки в ст. 64 КПК України, такий обов'язок органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю, не викликає сумніву, оскільки закон (ст. 23 КПК України) зобов'язує орган дізнання, слідчого, прокурора та суд виявляти причини та умови, які сприяють здійсненню злочинів. І коли такі причини та умови органи попереднього та судового слідства встановлюють, вони повинні вносити подання і окрему ухвалу суду відповідним відомствам та посадовим особам про вжиття заходів, спрямованих на усунення цих причин та умов (ст. 23¹, 23² КПК України).

Вивчення матеріалів практики свідчить, що суди, виявивши відсутність у кримінальних справах даних про причини та умови, які сприяли вчиненню злочину, в більшості випадків вживають заходи щодо усунення цих недоліків розслідування та виносять окрему ухвалу. Практика знає також випадки, коли суди направляли кримінальні справи на додаткове розслідування у зв'язку з тим, що орган попереднього слідства не встановив у справі причин та умов, які сприяли скоєнню злочину.

Застосування принципу всебічності, повноти та об'єктивності має свої особливості у такій стадії кримінального процесу, як провадження справ у касаційній та в наглядовій інстанціях. У цій стадії означений принцип знаходить своє відображення перш за все в зобов'язанні суду перевірити всебічність, повноту та об'єктивність попереднього та судового слідства, повноту та об'єктивність відображення обставин справи у винесеному вирокі. Суд другої

інстанції повинен ретельно проаналізувати всі докази скарг та протесту, зіставити їх з матеріалами, які є в його розпорядженні; вивчити справу в повному обсязі, у тому числі й відносно тих засуджених, які скарг не подавали і відносно яких не принесено протесту чи скарги потерпілого; перевірити, чи всі обставини, які свідчать про винність чи невинність засудженого, досліджені в попередніх стадіях процесу, чи зібрані всі причетні до справи докази, чи закріплені ці докази в передбаченій законом процесуальній формі, чи правильно вони оцінені, і з урахуванням пояснень учасників процесу та висновку прокурора на основі особистої, всебічної, повної та об'єктивної оцінки доказів винести ухвалу, яка містить повну відповідь на кожний доказ справи та протесту і відображає підстави та мотиви прийнятого рішення.

Принцип всебічності, повноти та об'єктивності знаходить своє відображення й у винесеному вирокі, коли зміст його не відповідає фактичним обставинам справи.

Вирок по названих підставах підлягає скасуванню тільки в тих випадках, коли невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи могла вплинути на вирішення питання про винність засудженого чи невинність виправданого, на правильність застосування кримінального закону або на визначення міри покарання (ст. 369 КПК України).

¹ Див.: Соловьев А.Д. Всесторонность, полнота и объективность предварительного следствия. К., 1969. С. 9.

² Див.: Теория доказательств в советском уголовном процессе. М., 1973. С. 420, 421.

³ Ароцкер Л.Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве. М., 1964. С. 59, 60.

⁴ Див.: Николайчик В., Матвеев Е. Всесторонность, полнота и объективность предварительного расследования. Минск, 1969. С. 26, 27.

⁵ Див.: Теория доказательств в советском уголовном процессе. С. 186, 187.

⁶ А.М.Ларин розглядає межі доказування як сукупність допоміжних фактів на відміну від предмета доказування як сукупності обставин, що підлягають доказуванню. Див.: Расследование по уголовному делу. М., 1970. С. 64.

⁷ Див.: Савицкий В.М. Государственное обвинение в суде. М., 1971; Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькин П.С. Проблемы доказательства в советском уголовном процессе. Воронеж, 1978.

⁸ Савицкий В.М. Там же.

⁹ Див.: Тыричев И.В. Принципы советского уголовного процесса. М., 1983. С. 37.

¹⁰ Див.: Воробьев Ю.А. Неполнота следствия как процессуальное основание возвращения уголовного дела на дополнительное расследование // Проблемы предварительного следствия в уголовном судопроизводстве. М., 1980. С. 129.

¹¹ Тыричев И.В. Там же. С. 37, 38.

¹² Див.: Архів Кримського обласного суду за 1979 р. Справа 1-21.